

EWA JASKA

*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

SPOŁECZNO-EKONOMICZNE UWARUNKOWANIA ADAPTOWANIA METODY EKOLOGICZNEJ W ROLNICTWIE NIEMIECKIM

Proces przestawiania gospodarstwa rolniczego na metodę ekologiczną stawia wysokie wymagania co do umiejętności w zakresie planowania ze strony kierownika gospodarstwa. W wielu wypadkach proces przestawiania zmienia organizację całego gospodarstwa. Jednak już wcześniej muszą pojawić się decyzje dotyczące struktury produkcji, kanałów zbytu, terminów przewidywanych inwestycji. Zmiany o tak dużym zasięgu narzucają konieczność elastycznego postępowania oraz przewidywania zarówno pozytywnych i negatywnych następstw podjętych wcześniej decyzji. Bardzo pomocny jest w tym zakresie plan gospodarstwa, w którym są omawiane poszczególne alternatywne działania dotyczące planowanych zmian.

Bardzo często rolnicy, którzy chcą przestawić swoje gospodarstwo posiadają w momencie rozpoczynania przestawiania zbyt małą wiedzę na temat rolnictwa ekologicznego. Dlatego też skonstruowanie właściwego planu przestawiania wymaga pomocy z zewnątrz, jaką jest m.in. współpraca z doradcą. Oczywiście doradca również musi się przygotować do prac związanych przestawianiem gospodarstwa. Koniecznym jest bowiem poznanie osób, z którymi będzie pracował oraz ich warsztatów pracy. W celu poznania tych procesów i zależności przeprowadzono w Niemczech Zachodnich, w latach 1991/92, badania⁽¹⁾ wśród gospodarstw, które znajdowały się w fazie przestawiania w ramach programu ekstensyfikacji. Badaniami objęto 107 gospodarstw rozproszonych na terenie całego kraju, co stanowiło 7,7% przestawianych wówczas gospodarstw. Powierzchnia tych gospodarstw wynosiła 5260 ha, co z kolei odpowiadało 16,3% powierzchni przestawianej w ramach programu ekstensyfikacji.

(1) Dr Ludger Schulze Pals: *Ökonomische Analyse der Umstellung auf Ökologische Landbau*. Landwirtschaftsverlag GmbH, Münster 1994.

1. Czynniki osobowościowe wyznaczające tempo procesu przestawiania gospodarstw rolniczych na metodę ekologiczną

Z reguły rolnicy uczestniczący w badaniach pierwszy raz usłyszeli o rolnictwie ekologicznym na początku lat 80-tych i większość z nich już wtedy zajęła postawę pozytywną w stosunku do innych właścicieli gospodarstw ekologicznych. Do takich wniosków upoważniają opinie ankietowanych o rolnikach ekologicznych, wyrażone w pięciostopniowej skali Likerta, które były następujące⁽²⁾:

- są to rolnicy z wysoką świadomością ekologiczną - 4,13;
- są to rolnicy, którzy znaleźli się w niszy rynkowej - 2,33;
- są to rolnicy o silnych przekonaniach ideologicznych - 2,19;
- są to tacy sami rolnicy jak konwencjonalni - 1,55;
- są to rolnicy zacofani - 1,51.

Od połowy lat 80-tych rozpoczynało się w wielu przypadkach celowe poszukiwanie literatury fachowej. Najważniejszym i najcenniejszym źródłem informacji okazały się kontakty z rolnikami ekologicznymi oraz rozmowy z innymi rolnikami przedstawiającymi gospodarstwa. Wynikało to również z faktu, że do końca lat 80-tych poświęcano mało miejsca rolnictwu ekologicznemu w prasie rolniczej, jak również mało było zainteresowanie ze strony doradztwa. Dokładne dane liczbowe o źródłach informacji, wykorzystywanych w procesie podejmowania decyzji o przestawianiu gospodarstwa, zostały ponownie przedstawione w pięciostopniowej skali Likerta. Wyróżniono następujące źródła informacji⁽³⁾:

- rozmowa z rolnikami ekologicznymi - 3,70;
- zwiedzanie przedstawionych gospodarstw - 3,61;
- wykłady nt. rolnictwa ekologicznego - 3,20;
- książki o rolnictwie ekologicznym - 2,77;
- czasopisma fachowe rolnictwa ekologicznego - 2,16;
- wykształcenie - 2,04;
- kontakty z konsumentami i różnymi środowiskami ekologicznymi - 1,97;
- doradztwo prowadzone przez związki rolnictwa ekologicznego - 1,95;
- doradztwo oficjalne - 1,70;
- inne media (dzienniki, radio, telewizja) - 1,40.

Podjęcie decyzji o przestawianiu nie było równoznaczne ze stosowaniem w praktyce. W grupie badanych czas od podjęcia decyzji do wdrożenia wynosił średnio 2 lata. Zdaniem rolników, przyczyny takiego stanu rzeczy były następujące⁽⁴⁾:

(2) Skala wartości była następująca: 1 - nie zgadzam się; 2 - zgadzam się w bardzo małym stopniu; 3 - zgadzam się częściowo; 4 - zgadzam się w dużym stopniu; 5 - zgadzam się całkowicie.

(3) Skala wartości: 1 - nieważne; 2 - mało ważne; 3 - średnioważne; 4 - ważne; 5 - bardzo ważne.

(4) Wartości według skali Likerta: 1 - nieważne; 2 - mało ważne; 3 - średnio ważne; 4 - ważne; 5 - bardzo ważne.

- powody o charakterze rodzinnym (przestawianie możliwe dopiero po przekazaniu gospodarstwa następcy) - 3,32;
- duże ryzyko finansowe wskutek spadku plonów w pierwszym okresie przestawiania - 3,00;
- trudna sytuacja wyjściowa gospodarstwa (np. wysoka obsada zwierząt, brak odpowiedniej powierzchni uprawowej) - 2,96;
- niezapewniony zbyt produktów ekologicznych - 2,64;
- brak gwarancji co do otrzymania atestu gospodarstwa ekologicznego - 2,52;
- zysk dotychczas wypracowany metodą konwencjonalną był nadal wystarczający - 2,07;
- zbyt wysokie nakłady siły roboczej - 1,81;
- obawa przed społeczną izolacją ze strony mieszkańców wsi - 1,61;

Zasadniczym problemem okazał się konflikt pokoleń. Osoby starsze należało stopniowo informować o zaletach rolnictwa ekologicznego. W 15 przypadkach na 107 rozpoczęcie przestawiania było możliwe dopiero po zmianie właściciela. Zupełnie nieważna okazała się opinia sąsiadów i najbliższego otoczenia, a wynikało to chyba z coraz bardziej ożywionej dyskusji publicznej na temat rolnictwa ekologicznego i jego wkładu w ochronę środowiska. Jest to wynik zupełnie odmienny od tego jaki uzyskano we wcześniejszych badaniach (Fischer 1982, Rantzau 1990), których wyniki wyraźnie wskazywały na izolację społeczną, jako istotną barierę w procesie przestawiania gospodarstwa.

W ostatecznej decyzji wyraźnie pomogło wsparcie ze strony państwa w ramach programu ekstensyfikacji. Jednak najważniejszym motywem okazała się możliwość uczestnictwa w ochronie środowiska naturalnego. W przeciwieństwie do wyników badań prowadzonych przez Rantzau (1990), wielu rolników odczuło to jako osobiste wyzwanie i stawianie nowych wymagań wobec ich umiejętności w zakresie zarządzania.

Główne powody, dla których zdecydowano się na przestawianie gospodarstwa zostały sklasyfikowane przez badanych rolników w pięciostopniowej skali Likerta w sposób następujący⁽⁵⁾:

- aktywny udział w ochronie środowiska naturalnego - 3,85;
- rolnictwo ekologiczne, jako nowe wyzwanie współczesności - 3,80;
- zagrożenie dla istnienia gospodarstw konwencjonalnych w dłuższej perspektywie - 3,66;
- finansowe wsparcie dla rolnictwa ekologicznego - 3,55;

(5) Wartości wg skali Likerta: 1 - bez znaczenia; 2 - prawie bez znaczenia; 3 - średnie znaczenie; 4 - duże znaczenie; 5 - bardzo duże znaczenie.

- osobiste doświadczenia prowadzące do bardziej świadomego stylu życia - 2,93;
- wyższe ceny na produkty ekologiczne - 2,59;
- ustawa o ochronie środowiska ograniczająca ustawicznie intensyfikację rolnictwa - 2,43;
- wśród przedstawiających rolników byli koledzy - 2,24;
- spadła urodzajność ziemi - 2,21;
- spadła zdrowotność zwierząt - 2,07;
- ekstensywna gospodarka była prowadzona już wcześniej - 1,49.

2. Rola programu ekstensyfikacji w procesie przestawiania gospodarstw na metodę ekologiczną

Można byłoby przypuszczać, że decyzje o przestawianiu gospodarstw zapadały najszybciej w gospodarstwach konwencjonalnych, których dalsza egzystencja była zagrożona (małe zasoby ziemi, niski wskaźnik bonitacji gleb, spadające ceny konwencjonalnych produktów rolniczych). Okazało się jednak, że ekstensywna gospodarka dotyczyła tylko 10 badanych gospodarstw i były to z reguły gospodarstwa z przewagą upraw paszowych, prowadzące chów bydła mlecznego oraz owiec. Prawie 70% badanych planowało przestawianie gospodarstwa przed przystąpieniem do programu ekstensyfikacji. Około 1/3 rolników zamierzała przestawiać gospodarstwo dłużej, co z kolei było niemożliwym w ramach programu ekstensyfikacji. Powody przemawiające za dłuższym czasem przestawiania, zdaniem badanych, były następujące:

- mniejsze ryzyko finansowe,
- kanały zbytu mogą być tworzone stopniowo,
- nowe sposoby produkcji można poznawać etapowo, niekoniecznie trzeba przestawiać cały obszar gospodarstwa.

Wyraźne preferowanie stopniowego przestawiania mogło wynikać z nieznamomości przepisów AGÖL (Arbeitsgemeinschaft Ökologischer Landbau - Zespół Rolniczy Rolnictwa Ekologicznego), które wyraźnie określają, że atest otrzymuje całe przestawione gospodarstwo. Natomiast stopniowe przestawianie wyraźnie może opóźnić zbyty produktów ze znakiem - bio, a to oznacza równocześnie brak możliwości uzyskania wyższych cen.

Tylko 17,8 % badanych stwierdziło, że nie przestawiłoby gospodarstwa bez pomocy państwa. Gotowość do przestawiania, jak pokazały badania, jest ściśle związana z typem gospodarstwa:

- 23% kierowników gospodarstw, z przewagą produkcji pasz, nie przestawiłoby gospodarstwa bez pomocy państwa,

- 10% kierowników gospodarstw, które uprawiały wcześniej rośliny towarowe nie przestawiłoby gospodarstwa bez pomocy państwa.

Przyczyną takiego stanu rzeczy, zdaniem prowadzących badania, były mniejsze możliwości w zakresie otwierania nowych kanałów zbytu w gospodarstwach, które dotychczas sprzedawały tylko produkty pochodzenia zwierzęcego. W związku z tym różnice w planowaniu mogły być w mniejszym stopniu rekompensowane poprzez wyższe ceny w stosunku do gospodarstw prowadzących już wcześniej produkcję roślin towarowych.

Gotowość do przestawiania była również ściśle skorelowana z przynależnością do zrzeszenia związków producentów ekologicznych w Niemczech AGÖL. Okazało się, że 1/3 badanych gospodarstw niezrzeszonych w związku nie przestawiłoby gospodarstwa bez pomocy państwa. Natomiast wśród członków AGÖL mniej niż 9% nie przestawiłoby gospodarstwa bez pomocy państwa. Przyczyny niższej gotowości do przestawiania wśród niezrzeszonych rolników leżą ponownie, w opinii prowadzących badania, w możliwościach sprzedaży. Bez łączności z AGÖL nie mają producenci dostępu do specjalnych kanałów zbytu produktów ekologicznych.

Przytoczone wyniki badań upoważniają do stwierdzenia, że finansowe wsparcie w ramach programu ekstensyfikacji miało duże znaczenie w podejmowaniu decyzji o przestawieniu gospodarstw. Pierwsze symptomy były już obserwowane w Niemczech.

3. Pomoc doradztwa w procesie przestawiania gospodarstw

Podczas prowadzonych badań, postawione zostały także takie pytania jak: Czy kierownicy gospodarstw powinni korzystać z pomocy doradztwa w zakresie planowania przebiegu przestawiania? Jeżeli tak, to jakiej oferty ze strony doradztwa należy oczekiwać, a jaka jest obecna i jak oceniają ją badani rolnicy?

W 65 przypadkach na 107 plan przestawiania (mniej lub bardziej szczegółowy) został przygotowany przed przystąpieniem do przestawiania wspólnie z doradcą. Odnotowano istotne różnice w zależności od typu gospodarstwa. W gospodarstwach, w których przewidywano duże zmiany, więcej niż 70% kierowników gospodarstw planowało zmiany wspólnie z doradcą. Natomiast zdecydowanie niższe było zapotrzebowanie na pomoc doradcy ze strony gospodarstw z przewagą roślin paszowych w strukturze zasiewów.

Zauważono również związek pomiędzy intensywnością korzystania z oferty doradczej a przynależnością do AGÖL. Prawie 80% gospodarstw należących do AGÖL przygotowało plan wspólnie z doradcą. Wyraźnie mniejsze znaczenie miało doradztwo w gospodarstwach niezrzeszonych w konstruowaniu planu.

W większości gospodarstw plan dotyczył zmiany struktury zasiewów, gospodarki paszowej, zaplanowania sprzedaży wytworzonej produkcji i bilansu siły

roboczej. Najważniejszym elementem w procesie doradzania dla gospodarstw prowadzących chów bydła mlecznego był bilans pasz i składników pokarmowych, ponieważ w tym obszarze odnotowano największy stopień niepewności wśród rolników i równie wysoki zdaniem rolników stopień ryzyka. W 1/3 gospodarstw, które skorzystały z doradztwa, pomoc ograniczała się do planowania pojedynczych działalności produkcyjnych, zamierzeń w zakresie zbytu bez wyraźnego połączenia z planem przedstawiania całego gospodarstwa.

Największą siłą oddziaływania charakteryzowało się doradztwo prowadzone przez rolników ekologicznych. Na drugim miejscu, zdaniem kierowników przedstawianych gospodarstw, było doradztwo oferowane przez związki rolnictwa ekologicznego zrzeszone w AGÖL. Natomiast bardzo rzadko korzystano z oferty doradztwa oficjalnego w trakcie przedstawiania. Bader (1990) stwierdza, że tylko w tych landach, w których doradca ds. rolnictwa ekologicznego, zatrudniony jest na pełnym etacie, jest w stanie pomóc w procesie przedstawiania gospodarstwa (np. Izba Rolnicza w Westfalii-Lippe Rheinland stworzyła koła pracy rolnictwa ekologicznego). Kierownicy przedstawianych gospodarstw zarzucali natomiast doradcom pracującym równocześnie na rzecz rolnictwa ekologicznego i konwencjonalnego brak wiarygodności oraz kompetencji.

W niektórych landach doradztwo przyjęło szczególną formę organizacyjną - koła doradztwa, które były (i są) z reguły zarejestrowanymi związkami z jednym bądź większą liczbą zatrudnionych na pełnym etacie doradców. W takiej sytuacji doradztwo oficjalne przejmuje pewną określoną kwotę kosztów osobowych. Koła doradztwa i doświadczały w zakresie rolnictwa ekologicznego istnieją na terenie Szlezwika Holsztyna, Dolnej Saksonii, Badenii Wirtembergii. Z kołami doradztwa współpracowało 14 gospodarstw w rejonie badań.

Treści doradcze dotyczyły głównie metod produkcji i form zbytu towarów. W większym stopniu korzystano z pomocy doradcy w zakresie produkcji roślinnej niż zwierzęcej. Zdaniem badanych przedstawianie w produkcji roślinnej wymagało większych zmian. Rolnicy pytali również często o możliwości tworzenia i rozwoju nowych kanałów zbytu. Z kolei rolnicy ekologiczni doradzali swoim kolegom przedstawiającym gospodarstwa, jak prowadzić sprzedaż bezpośrednią. Doradztwo oferowane przez związki przynależące do AGÖL wskazywało najczęściej na perspektywy zbytu produktów ekologicznych w regionie i w odniesieniu do potencjalnych partnerów rynkowych. Dlatego też były to bardzo często porady o charakterze prawnym.

Doradztwo ekonomiczno-organizacyjne odgrywało w badanych gospodarstwach rolę drugoplanową, w porównaniu z doradztwem w zakresie wytwarzania i zbytu produktów ekologicznych. To samo dotyczyło doradztwa socjalnego, które odgrywało istotne znaczenie tylko w nielicznych przypadkach. Dokładne dane liczbowe ilustrują tabele 1 i 2.

Tabela 1.

Intensywność korzystania z różnych form doradztwa w planowaniu
przystawiania^a

Kierunki doradztwa	Doradztwo ogółem	Doradztwo oficjalne	Doradztwo AGÖL	Doradztwo rolników ekologicznych
Produkcja roślinna	2,01	1,46	1,94	2,62
Produkcja zwierzęca	1,60	1,32	1,48	2,01
Ekonomika i organizacja gospodarstw	1,39	1,37	1,36	1,44
Marketing	1,74	1,25	1,74	2,23
Socjalne	1,10	1,03	1,08	1,18

a. Oceny dokonano według pięciostopniowej skali Likerta. Przyjęto następującą skalę wartości: 1 - żadne doradztwo, 2 - prawie żadne doradztwo, 3 - częściowe doradztwo, 4 - intensywne doradztwo, 5 - bardzo intensywne doradztwo.

Źródło: Dr Ludger Schulze Pals: Ökonomische Analyse der Umstellung auf Ökologische Landbau. Landwirtschaftsverlag GmbH, Münster 1994.

Tabela 2.

Ocena różnych form doradztwa w procesie przystawiania^a

Kierunki doradztwa	Doradztwo ogółem	Doradztwo oficjalne	Doradztwo AGÖL	Doradztwo rolników ekologicznych
Produkcja roślinna	3,44	3,19	3,16	3,71
Produkcja zwierzęca	2,92	2,91	2,49	3,20
Ekonomika i organizacja gospodarstw	2,40	2,78	1,93	2,58
Marketing	2,98	2,60	2,78	3,24
Socjalne	2,28	2,00	2,00	2,54

a. Oceny dokonano według pięciostopniowej skali Likerta. Przyjęto następującą skalę wartości: 1 - niewystarczające, 2 - wystarczające, 3 - zadawalające, 4 - dobre, 5 - bardzo dobre.

Źródło: Dr Ludger Schulze Pals: Ökonomische Analyse der Umstellung auf Ökologische Landbau. Landwirtschaftsverlag GmbH, Münster 1994.

Skuteczność różnych form doradztwa została także oceniona w pięciostopniowej skali Likerta. Najlepszą ocenę uzyskało doradztwo oferowane przez

rolników ekologicznych. Szczególnie pomocna okazała się ta forma doradztwa w zakresie metod produkcji oraz zbytu. Doradztwo oficjalne i AGÖL oceniono poniżej przeciętnej. Szczególnie niską ocenę uzyskało doradztwo w zakresie ekonomiki i organizacji gospodarstw. Temu doradztwu wystawiono ocenę niedostateczną.

Zaprezentowane wyniki wskazują, że obecna oferta doradztwa oficjalnego i prywatnego np. AGÖL w zakresie planowania przedstawiania gospodarstw jest niewystarczająca. Brak po pierwsze szerokiej palety ofert i po drugie pojedynczych koncepcji doradczych, które byłyby w stanie zbudować plan przedstawiania dla całego gospodarstwa, ewentualnie więcej alternatywnych, możliwych dróg rozwoju dla poszczególnych typów gospodarstw. Bader (1990) przypuszcza, że jakość doradztwa zależy obecnie bardziej od osobowości tego, który udziela porad, aniżeli struktur organizacyjnych. Różnorodne formy organizacyjne doradztwa w zakresie rolnictwa ekologicznego nie zaspakajają obecnie istniejących potrzeb w tym zakresie.

Doświadczenia niemieckie pozwalają sądzić, że jest bardzo mało prawdopodobnym aby rozwijało się doradztwo związkowe. Rolnicy w coraz mniejszym stopniu wyrażają ochotę na dofinansowanie doradztwa w większej skali, niż dotychczasowe składki członkowskie. Realnym i możliwym rozwiązaniem w celu uatrakcyjnienia oferty doradczej dla gospodarstw ekologicznych mogłoby być:

1. Zatrudnienie na pełnym etacie, w ramach doradztwa oficjalnego, doradcy ds. rolnictwa ekologicznego;
2. Wsparcie finansowe państwa (doradztwa oficjalnego) dla organizowanych kół doradczych;
3. Silniejsza koordynacja doradztwa ds. rolnictwa ekologicznego międzyregionalna i międzyorganizacyjna w celu wymiany doświadczeń, organizacji kształcenia i doskonalenia służb doradczych, a to wszystko po to by wypracować możliwie jednorodną ofertę doradztwa w tym obszarze;
4. Baczniejsze zwrócenie uwagi na gospodarstwa w trakcie przedstawiania i ich potrzeby doradcze.

LITERATURA:

1. U.Bader: Organisationsfragen der Beratung im ökologischen Landbau in der BRD. Verlag Paul Parey, Hamburg und Berlin 1990.
2. R.Fischer : Der andere Landbau. Zürich 1982.
3. R.Rantzau: Umstellung auf ökologischen Landbau. A.Reihe: Angewandte Wissenschaft 389, Bonn 1990.